

Іван Іваненко — дослідник степових фауністичних угруповань та морфогенетики ссавців

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Ivan Ivanenko, a researcher of steppe faunal communities and mammalian morphogenetics. — Essay on a well-known researcher and teacher, a representative of Vladimir Stanchynsky's scientific school, a researcher of steppe fauna. Ivan Demianovych connected his scientific life with the Askanian steppe and the region of the Taurian and Syvash steppes in general, studied the populations of various species (ground squirrels, voles, and marmots), as well as the composition of fauna and the structure of zoocoenoses. Special studies (doctoral dissertation) of his authorship were related to the study of morphological adaptations of the wild boar to living conditions in different natural areas. The researcher had many affiliations, the main of which were pedagogical institutes and universities of Kharkiv, Kherson, Tajik, and Poltava.

Біографічні деталі

Іваненко Іван Дем'янович народився 26 травня 1907 р. у с. Самійлівка Лозівського р-ну (сучасний поділ) Харківської обл. Вищу освіту здобув у Харківському університеті у 1932 р. У 1932–1934 рр. (роки не точні) був аспірантом В. Станчинського в Харківському Зообіні. Від 1935 р. працював у різних вищих переважно педагогічного спрямування — Бердянському і Херсонському педагогічних і Херсонському сільськогосподарському інститутах, Таджикиському університеті в м. Сталінабад (нині Душанбе).

Іван Дем'янович — зоолог широкого профілю, який вивчав і добре знав фауну та екологію ссавців і птахів. Кандидат біологічних наук з 1937 р. З 1947 р. зав. відділу в Асканії (Інститут гібридизації та акліматизації тварин), з 1949 р. в Одесі і з того ж року в Таджикистані, де пропрацював 13 років (1949–1962) зав. каф. зоології столичного університету. Доктор біологічних наук з 1959 р., професор з 1960 р. Протягом 1962–1974 рр. — завідувач кафедри зоології Полтавського педінституту. Пішов з життя 20.11.1975, в Полтаві.

Рис. 1. Іван Дем'янович Іваненко. Фото з Енциклопедії сучасної України (2007), орієнтовно 1965 р.

Ключові доробки в галузі теріології

Дослідження Івана Дем'яновича пов'язані з вивченням степової біоти в усьому її різноманітті — як популяцій, угруповань та зональних комплексів. Початки цього пов'язані з аспірантурою в Зообіні Харківського університету під керівництвом В. Станчинського. Дослідник переважно протягом 1932–1933 рр. вів обліки степової фауни та дослідження екології (розміщення, живлення, періодичні явища) різних груп хребетних, включно з ссавцями, з увагою до біоценозів асканійського степу (Рогожа 2020).

З найпримітніших досліджень довоєнного часу — аналіз формування островних популяцій ховрахів завдяки перенесенню їх птахами (Іваненко 1935), аналіз складу зооценозів асканійського степу (Іваненко 1936) та змін степової фауни (насамперед Присивашся) під впливом агрокультури (Іваненко 1938, 1940а). Серед доробків цього часу й стаття про один із ключових видів степових гризунів — полівку гуртову, *Microtus socialis* (Іваненко 1940б). Ці праці були неодноразово цитовані асканійськими і причорноморськими колегами, зокрема й стосовно знахідок курганцевих мишей та відсутності у зборах (у складі фауни) білозубок білочеревої (*Crocidura leucodon*) та строкатки степової (*Lagurus lagurus*) (Іваненко 1936, 1938)¹.

До теми степової фауни дослідник звертався і в повоєнні роки, відновившись на роботі в Херсонському педінституті (з 1944 р.), зокрема аналізуючи колишнє і сучасне поширення бабаків у Асканійському степу (Іваненко 1948). Подальші дослідження пов'язані з роботою в Таджикистані (1949–1962), де дослідник працював над докторською, об'єктом якої стали свиня дика (*Sus scrofa*) та її морфогенетичні особливості в різних частинах ареалу. Тема докторської — «Постнатальний розвиток свині дикої у зв'язку з умовами навколишнього середовища» (рос.), що видано як однойменну монографію (Іваненко 1956). Цю саму тему він розглядав і ширше: в особовому архіві дослідника є неопублікована праця «Співвідносний з довкіллям розвиток тварин шляхом дезінтеграції в онтогенезі» (рос.) (за: Рогожа 2020).

Автору відомо близько 10 теріологічних праць дослідника, проте їх напевно було значно більше.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

У ланцюгу визначних персон Полтавського педінституту Іван Дем'янович був завідувачем кафедри зоології між тим, як нею завідувати М. І. Петрик (1945–1962) та М. Т. Шевченко (1974–1977). У цей період з ним працював і розбудовував Зоологічний музей педінституту ще один відомий зоолог-теріолог — Богдан Пилявський (роки в Полтаві — 1964–1974).

¹ Це стало частиною моделі з реконструкцією динаміки ареалу строкатки, на що вперше звернув увагу у своїх публікаціях І. Поліщук, який відмітив, що перша поява виду в асканійському степу і в цілому в регіоні сталася лише за 14 років, у 1947 р.

Серед доробків дослідника — стаття пам'яті М. Шарлеманя, написана спільно з Є. Решетник (Іваненко & Решетник 1971), з якою він був разом в аспірантурі у В. Станчинського. Пам'яті дослідника присвячено низку біографічних досліджень: є стаття в ЕСУ (2007) та в матеріалах конференції з циклу «Каришинські читання» (Рогожа 2020) та розгорнутий огляд біографії (Самородов 2011)¹. Базовою працею про дослідника можна вважати нарис Є. Решетник «Пам'яті Івана Дем'яновича Іваненка» (1998).

Література

- Іваненко, И. Д. 1935. Могут ли птицы расселять млекопитающих? *Природа*, **24** (8): 72.
- Іваненко, И. Д. 1936. Матеріали до вивчення біоценозів заповідного степу Асканія-Нова. *Праці Науково-дослідного зоолого-біологічного інституту. Випуск 1*. Держмедвідав, Київ, Харків, 217–229.
- Іваненко, И. Д. 1938. К вопросу об изменениях в животном населении степи под влиянием агрокультуры. *Зоологический журнал*, **17** (5): 815–832.
- Іваненко, И. Д. 1940а. Изменение количества наземных позвоночных Присивашской степи в связи с агрикультурой. *Массовые размножения животных и их прогноз*: Тез. докл. экол. конф. Изд-во АН УССР, Киев, 31–33.
- Іваненко, И. Д. 1940б. *Microtus socialis* Pall. як основний компонент ценоза Присивашського степу. *Наукові записки Херсон. держ. пед. ін(ту ім. Н. К. Крупської*, № 1: 149–173.
- Іваненко, И. Д. 1948. О байбаке в Причерноморской степи Украины. *Природа*, № 11: 63–64.
- Іваненко, И. Д. 1956. Постнатальное развитие кабана в связи с условиями внешней среды. Изд. АН Таджикской ССР, Сталинобад, 1–233.
- Іваненко, И. Д., Е. Г. Решетник. 1971. Памяти Николая Ивановича Гавриленко. *Вестник зоологии*, № 2: 87–88.
- Решетник, Е. Г. 1998. Памяти Ивана Демьяновича Иваненко. *В кн.: Актуальні питання збереження і відновлення степових екосистем*. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю заповідання асканійського степу. Асканія-Нова, 121–123.
- Рогожа, М. М. 2020. Професор І. Д. Іваненко: досвід створення просопографічного портрета. *Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі* (Міжнародна науково-практична конференція XXVII Каришинські читання), Полтава, 88–89.

ЗАГОРОДНЮК, І. Іван Іваненко — дослідник морфогенетики ссавців та степових фауністичних угруповань. — Нарис про знатного дослідника й педагога, представника наукової школи Володимира Станчинського, дослідника степової фауни. Іван Дем'янович пов'язав своє наукове життя з асканійським степом та регіоном таврійських і присиваських степів у цілому, вивчав як популяції окремих видів (ховрахи, полівки, бабаки), так і склад фауни та структуру зооценозів. Спеціальні дослідження (докторська дисертація) були пов'язані з вивченням морфологічних адаптацій свині дикої до умов існування в різних природних зонах. У дослідника було чимало різних афіліацій, основними з яких були Харківський, Херсонський, Таджицький та Полтавський педагогічні інститути та університети.

¹ На жаль, це видання відоме тільки за неповною бібліографією.